

DE ZANDLOPER

Van het bestuur

U hebt het al opgemerkt: De Zandloper heeft een nieuw jasje. We kunnen het zien als het afscheidscadeautje van Dick Kranen die na ruim 10 jaar (!) redacteur en opmaakredacteur te zijn geweest van De Zandloper, het opmaakstokje overgeeft aan Hans Post. De opmaak van een blad is belangrijk. Natuurlijk gaat het om de inhoud,

maar die inhoud wordt door een minder goede opmaak zo maar geweld aangedaan. Het bestuur van de VOE is Dick erkentelijk voor zijn inzet.

De *Algemene Leden Vergadering* van de Vereniging Oud Ede stemde op 15 april in met het jaarverslag en de financiën. Daarbij spraken we ook over de toekomst van de Vereniging. Zoals bekend sluit het Historisch Museum Ede begin 2016 de deuren van het stationsgebouw Ede Centrum. De VOE is verbonden met het museum; wij trekken dan ook gezamenlijk op richting een nieuw erfgoedcentrum Ede. Het overleg met de gemeente Ede is een stap verder met het rapport *mEdemaken* waarin wordt voorgesteld in Cultura een erfgoedcentrum te vestigen. Een erfgoedcentrum verschilt van een museum in die zin dat er straks exposities zijn die worden geïllustreerd met voorwerpen die bij een specifiek verhaal van Ede passen. Veel van die voorwerpen staan nu in het museum zelf, aldaar op zolder of tijdelijk in een loods op het kazernerterrein. Bij het erfgoedcentrum hoort dus ook een depot waar onze waardevolle stukken opgeslagen worden en waar alle erfgoedverenigingen binnen de gemeente gebruik van kunnen maken.

Uitgave van de
Vereniging Oud Ede
jaargang 43,
nummer 2, juni 2015

INHOUD

Van het Bestuur	1
De NSB-muur te Lunteren	2
Zagen, zagen	7
Historisch Museum	10
Pak maar een doos	11
1950-1980 De groei van het Gemeentelijk Bosbedrijf	14
Het Edese Bos	20
Een dichter uit Geldersch Veenendaal	29
Colofon	32

Als het college van B&W en de gemeenteraad de idee van het erfgoedcentrum uit het rapport *mEdemaken* overneemt, kunnen we aan de slag met de invulling: hoe de samenwerking wordt met Cultura, hoe met de andere erfgoedverenigingen in de gemeente, met het gemeentearchief, met archeologie,.. etcetera.

In de ALV heeft het bestuur beloofd om in een ledenvergadering te bespreken wat dit voor de VOE betekent en besluiten te nemen over de toekomst van onze collectie. Dan is ook aan de orde of VOE en HME weer samengaan.

In de ALV is ook gevraagd om als die nieuwe start er is, te onderzoeken of De Zandloper in A-4 formaat kan. Die vraag ligt nu bij de redactie van De Zandloper.

De VOE heeft gesproken met de landelijke erfgoedvereniging Heem-
schut. Naar aanleiding van de muur van Mussert en ook over verdere samenwerking zoals met de werkgroep Monumenten.

Samenwerken is voor het bestuur de slagzin voor de komende jaren.

Simon van de Pol, voorzitter

De NSB-muur te Lunteren

Miel Groten

De NSB hield als politieke en bovendien nationaalsocialistische partij allerlei bijeenkomsten, op verschillende niveaus. In de jaren 30 hield de beweging een aantal keer een massabijeenkomst die landdag werd genoemd en die steeds op verschillende locaties plaatsvond. Mussert wilde echter een eigen, vaste locatie om bij elkaar te komen, en in de lente van 1936 viel zijn oog op een terrein op de Goudsberg bij het Veluwse dorp Lunteren. Het is waarschijnlijk geen toeval dat dit valt op het moment dat de NSB zich steeds meer in een zelfgekozen isolement terugtrok. De beoogde naam van het terrein weerspiegelt dit: Nationaal Tehuis is eerder een term die doet den-

ken aan een rusthuis dan aan een actieve en zelfverzekerde beweging van nationaalsocialisten; en ook de locatie op de Veluwe, te midden van dicht bos, kan als uiting van deze introvertheid geïnterpreteerd worden. Zelf beweerden de ‘volkse’ bloed en bodem-aanhangers onder de NSB-ideologen dat er in deze omgeving sporen van een vermeende Germaanse volkscultuur te vinden waren. Maar misschien was simpelweg doorslaggevend dat de grond in handen was van een welgestelde NSB-sympathisant en dat die wellicht voor een zachte prijs kon worden overgenomen.

Het terrein werd ingericht als openluchtterrein, maar dat was niet vanwege zuinigheid, vertelde een artikel in

het fanatiek volkse tijdschrift *De Wolfsangel*. Bijeenkomen in de open lucht was een Germaanse traditie; daar heerste ‘wijding zooals geen tempel die kan geven’ net zoals bij Stonehenge en de hunebedden, waar in de bijbehorende afbeeldingen naar verwezen werd. En er was niet voor de buitenlucht gekozen omdat men de Germanen had willen naäpen, maar omdat deze vorm zich nu eenmaal in het Germaanse onderbewustzijn bevond. Toch zal het financiële aspect hebben meegespeeld: het grote spreekpodium kostte uiteindelijk f15.600, wat

nu zou neerkomen op zo’n € 240.000. Ter vergelijking: de NSB-uitgeverij Nenasu, een belangrijke inkomstenbron, genereerde tussen de f 80.000 en f 100.000 per jaar. Het terrein bestond uit zestien hectare aan bos en heide. Toch wist men het op

nu zou neerkomen op zo’n € 240.000. Ter vergelijking: de NSB-uitgeverij Nenasu, een belangrijke inkomstenbron, genereerde tussen de f 80.000 en f 100.000 per jaar.

Het terrein bestond uit zestien hectare aan bos en heide. Toch wist men het op

Moet de Muur van Mussert op de Goudsberg in Lunteren (gemeentelijke of Rijks) monumentenstatus krijgen? De Vereniging Oud Ede, zegt ja: de muur heeft een monumentaal karakter, is deel van onze cultuurhistorie, en kan bijdragen aan het regionaal ‘bevrijdingstoerisme’. Ook de Gelderse commissie van Erfgoedvereniging Heemschut, de Stichting Erfgoed Ede en De Vereniging Oud Lunteren steunen dit streven. Tegenstanders noemen de cultuurhistorische waarde van de muur overdreven en achten het niet denkbeeldig dat de muur een soort bedevaartplaats wordt voor mensen met aan de nationaalsocialistische ideologie verwante denkbeelden. Zij wijzen er verder op, dat al in 2004 uit kringen van de slachtoffers van de naziterreur en hun nabestaanden het verzoek is gekomen de muur niet in stand te houden.

*Wij ontlenen bijgaand artikel aan **Bouw mee met de NSB - architectuur voor de Nationaal-Socialistische Beweging in theorie en praktijk 1936-1945**, bachelorscriptie van Miel Groten (2013, *Geschiedenis VU Amsterdam*).*

1 juni 1936 klaar te hebben voor wat een ‘hagespraak’ heette, en wat officieel een openbare ledenvergadering op Tweede Pinksterdag was. De jaren erop werd de locatie van water en stroom voorzien en werd de kale grond, die voor formidabele zandverstuivingen zorgde waaraan men ‘geen prettige herinneringen’ had, met gras ingezaaid. Deze werkzaamheden moesten wegens geldgebrek overigens op meerdere momenten stilgezet worden.

Kampvuurkuil

Actief NSB-lid en architect Martinus (overal aangeduid als Mart.) Jansen kreeg in 1937 opdracht van Mussert om het terrein in te richten. In een ontwerp van februari 1938 is de uiteindelijke in-deling al te zien: het terrein bestaat

grofweg uit twee aan elkaar gelegen rechthoeken. In de noordelijke rechthoek waren als enige bouwwerken een kampgebouw en een directiegebouw gedacht; verder bleef het open met onder andere een sportveld, kampvuurkuil en een kampeerterrain, functies die met berkensingels van elkaar gescheiden waren. In de zuidelijke rechthoek lag het eigenlijke vergaderterrein. In het definitieve ontwerp werd dit een grote ovalen graskom in het landschap die aan de zuidzijde werd begrensd door een langwerpig podium.

De bijgebouwen zijn architectonisch gezien niet heel interessant. Het kamp-huis was een praktisch ontwerp met ruimte voor 120 personen, opgetrokken uit baksteen, hout en beton. Het ‘directievergadergebouwtje’ zoals dat offici-

De vergaderruimte, bestaande uit een graskom met podium, in 1973 (onderdeel van camping)

eel heette was in zijn geheel van Dinxperlo in de Achterhoek naar Lunteren overgebracht. Het was een geschenk van de lokale NSB-afdeling en was klein, van hout en met een golfplaten dak.

Wel de moeite van het nader bekijken waard is de vergaderruimte zelf. De ruimte waar de tienduizenden toehoorders zich bevonden was een eenvoudige graskom, maar van het spreekpodium is meer af te lezen. Het was een gebogen ‘muur’ met een galerij over de lengte en in het midden ervan een balkon, vanwaar de toespraken gehouden werden, en aan de achterkant bijgebouwtjes voor geluid en waar de spreker zich voor kon bereiden. Naast de muur strekten zich twee andere muren uit die dezelfde ronding volgden en uit grove steen bestonden. De door Jansen opgestelde bouwvergunning noemt deze ‘zwerfkeien’, en de stenen waaruit de hoofdmuur is opgebouwd ‘reuzenmoppen’. In zwerfkeien school nogal wat betekenis voor de volkse NSB-ers: dat waren naar hun mening religieuze of justitiële locaties voor de Germanen geweest, indertijd door de hele volksgemeenschap met vereende krachten verzameld.

Reuzenmoppen

Reuzenmoppen zijn grote bakstenen (zo’n 30 cm lang) uit de Romaanse en vroeg-Gotische tijd. Voor de volkse NSB-ers hadden die eenzelfde historische connotatie als de zwerfkeien, omdat naar hun idee ook de middeleeuwse

bouwstijl de Gotiek het product van een Germaanse volksziel was geweest. Beide materiaalsoorten verwezen dus duidelijk naar een vermeend Germaans verleden, waarvan de NSB-ers dan de erfgenamen waren.

De randen van de twee ‘keimuren’ werden voor bijeenkomsten blijkbaar bekleed met dennentakken en aan de randen van de ovaal vergaderruimte waren bomen geplant – Douglassparren, niet de meest inheemse bomen maar wel snel groeiende. Maar omdat zo een overgang werd gecreëerd naar het omringende dennenbos ontstond er in de beleving van sommigen een combinatie van boom, steen en mens die op een oeroud thema voortborduurde: Hebben niet voor duizenden jaren de mensen van het Noordras deze wijding gekend, tot in den oor-Indogermaanschen [sic] tijd: een machtig monument van zwerf-

steen binnen een omtuining, een altaar in de open lucht. Een hagespraak was volgens de NSB dan ook een oeroude Germaansche instelling (...) een politieke bijeenkomst, die niet door de overheid werd bijeengeroepen, maar tot welker belegging op eigen initiatief het volk het gewaarborgd recht bezat. Dit zijn dus opvallend sterke verwijzingen naar de Germaanse bloed-en-bodem-visie op cultuur van de volkse NSB-ers. De samenkomsten in Lunteren, die al geënt waren op hun idee van de Germaanse hagespraak, vonden ook nog eens plaats in een Germaans geïnspireerd bouwwerk. Het is des te opvallender omdat de opvattingen van de NSB over wat goede architectuur was, nogal vaag waren, en niet geschikt leken als richtlijn voor als er daadwerkelijk gebouwd moest worden. Wel moet vermeld worden dat het (natuurlijk) allemaal niet echt Germaans was. De officiële beschrijving van het podium in gebruik bij de gemeente Ede heeft het over imitatie-handvorm bakstenen van een in Nederland ongewoon formaat. Imitatie: met andere woorden, men mocht de negentiende-eeuwse imitatiestijlen dan zo verfoeien, het eigen spreekpodium was evenzeer 'neo-Germaanse' namaak.

Vier vlaggen

Naast de gebouwen stonden er op het terrein vlaggenmasten, en aan de overkant van het podium een grote klok. De grote vlaggenmast die ook op de foto's te zien is, was op bijeenkomsten getooid met vier vlaggen van de ideolo-

gisch verwante staten Spanje, Portugal, Duitsland, Italië en die van Vlaanderen en Zuid-Afrika. Deze laatste twee waren onderdeel van Groot-Nederland of 'Dietsland', dat de NSB-ers die minder volks en Germaans dachten maar meer nationalistisch-conservatief, voorstonden. Hierboven wapperde ook een enorme Nederlandse vlag. Dit is dus weer een knik naar deze vleugel binnen de NSB-ideologie: niet alleen de 'Dietse' verwijzing, maar ook de opstelling van de vlaggen houdt zich niet aan het ideaal van de volkse NSB'ers waarbij alle landen onderdeel van en ondergeschikt aan Duitsland zouden worden gemaakt.

Hagespraken

Tot slot een opmerking over de hagespraken die hier werden gehouden: deze zijn afgaand op film- en beeldmateriaal niet te vergelijken met de Reichsparteitagen zoals die in Neurenberg gehouden werden. Ze hadden niet het strak georganiseerde, militaire karakter daarvan. Een Duitse toeschouwer was in 1935 bij een eerdere landdag in Amsterdam: die verliep *ohne Marschtritt, Männer und Frauen durcheinander, Fahnen und Schilder aller Grösse mitführend, die Menschen essend, schwatzend und rauchend (...) Man vermisst den letzten Ernst*. Deze slordigheid is in Lunteren terug te zien op filmbeelden. Men vleide zich neer op de grond (of een meegebracht stoeltje) in de graskom en at een boterham of rookte een pijpje terwijl er gespeecht werd; tegen de zon vouwden mensen papieren hoedjes. Erg

vervaarlijk ziet het er, althans vanuit hedendaags perspectief, niet uit. Op de plattegrond van het terrein waren tentjes met eten en drinken opgenomen; wat daar zoal verkocht werd was ‘melk, limonade, bier’ en ‘broodjes belegd met ham en keurig verpakt’.

Bronnen:

- Gemeentearchief Ede, bouwarchief, bouwvergunning 1938/316: *‘Plan voor de indeeling van de terreinen van de stichting “het Nationaal Tehuis” te Lunteren’* (overzichtskaart van het terrein; augustus 1938).
- Robin te Slaa en Edwin Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging 1931-1935* (Amsterdam 2009).
- Henk M. Klaassen, *‘Goudsberg’*, website gemeente Ede (2010).
- Alblas, *‘Overzicht door den beheerder over den opbouw te Lunteren’*, in: *Stichting Nationaal Tehuis. 3e bouwjaar* (1 juli 1940 – 30 april 1941) (1941)
- *‘Keien met een verleden’*, Der vaderen erfdeel. Strijdblad voor de werkge-meenschap voor volkskunde 3 (1938).
- Ton den Boom ed., *Cultuurtoeristische Van Dale. Cultuurtoeristische woordenboekgids voor de culturreizi-ger* (Utrecht 2007)
- L. de Jong, *Het Koninkrijk der Neder-landen in de Tweede Wereldoorlog I, Voorspel* (Den Haag 1969).

Zagen, zagen, wiedewiede wagen...

Jan Kijlstra

In de gemeente Ede wordt al vele jaren de Heideweek georganiseerd. De drijvende kracht was ooit de VVV, met als achterliggende gedachte dat zo'n feestweek veel toeristen naar Ede trok en dat leverde met name de Edese middenstand weer extra omzet op. In vroeger dagen was het ook een volksfeest, waar in diverse wijken van Ede, maar ook in de buitendorpen, de bewoners actief bijdroegen aan de feestvreugde, bijvoorbeeld door het oprichten van poorten, het versieren van straten en gevels, en het organiseren van wijk- of dorpsgebonden activiteiten

Vele jaren kenden de Heideweeken vaste programmaonderdelen. Zo was er een Militaire Dag, want Ede was een grote garnizoensplaats, en op zo'n dag kwam het leger buiten de kazernepoorten en konden de burgers eens beter kennismaken met de militairen. Een andere vaste dag was de Bos- en Heidag. Dat was wel voor de hand liggend, in een Heideweek past extra aandacht voor hei en bos. Zulke bos- en heidagen werden in het Openluchttheater georganiseerd, en kenden een aantal onderdelen, zoals kampioenschap-schappen motorzagen. Mies Bouwman,

toenmalig TV-coryfee, was ingehuurd om het programma van die Bos- en Heidag van 1960 in het Openluchttheater ‘aan elkaar te praten’. Het inzetten van zo'n beroemdheid zorgde namelijk voor meer (betalende) bezoekers. Een andere van TV bekende presentator (en ook nog met Edese wortels) was Willem Duys. Jongere generaties zullen deze namen niet veel meer zeggen. Eén van de optredende ‘artiesten’ op die Bos- en Heidag van 1960 was Gert Folsche, destijds de derde opeenvolgende Folsche in de functie van buurscheuter, de ‘veldwachter’, van het buurschap Ede-Veldhuizen. Maar dat was niet de reden van zijn optreden in de Eder Kuil. Wel zijn vaardigheid in het bespelen van de zingende zaag. Bijgaande foto toont hem, met Mies Bouwman.

In mijn lijst met ‘dingen om te doen’ stond dat ik Folsche nog eens naar die zingende zaag moest vragen. Helemaal, toen ik (alweer een tijdje terug) in contact kwam met Eddy Robbers, die vroeger aan het Maandereind een muziekzaak had, en die mij onder andere een foto stuurde van het interieur van de winkel in de jaren vijftig, met aan de muur een zingende zaag. Hij vertelde mij dat het instrument destijds verkocht was aan Drikus Heij.

Buurschrijver

Nou was Drikus Heij jarenlang de buurschrijver (secretaris) van het buurschap Ede-Veldhuizen. En hij was goed bevriend met Gert Folsche. Toen onlangs in de Zandloper (2015-1) een artikel verscheen over Eddy Robbers, kwam het onderwerp ‘zingende zaag’ weer boven drijven, en heb ik maar eens een afspraak met Folsche gemaakt om eens over zingende zagen te praten.

Drikus Heij komt verderop in het verhaal weer terug, maar eerst moet even verteld worden hoe Folsche aan de zingende zaag verslingerd is geraakt. De

vader van Gert Folsche was timmerman, en er waren dus zagen genoeg bij de hand. En bij Folsche thuis werd altijd veel muziek gemaakt. Moeder Folsche had een mooie stem, zijn zuster speelde piano en viool, en vader kon goed uit de voeten op de mondharmonica. Het was altijd feest op verjaardagen!

Gert Folsche werkte vroeger bij Staatsbosbeheer, en op een dag werd er een werkbezoek gebracht aan een collega op een boswachterij nabij Emmen. Deze man had voor z'n plezier een klein natuurmuseum bij de boswachterij ingericht, en als het zo uitkwam liet hij bezoekers horen wat hij, behalve zagen, nog meer kon met een handzaag. Dan maakte hij er muziek op.

Gert Folsche dacht: 'Verrek, da's leuk.' Weer in Ede terug dus maar eens proberen op de langste zaag van z'n vader, met een van z'n zus geleende strijkstok. En kijk aan, dat ging al gauw goed klinken, de juiste tonen werden snel gevonden. Later ontdekte hij dat er speciaal voor het musiceren gemaakte zagen bestonden. Die waren dunner, en dus flexibeler. Voor zagen ongeschikt, maar als strijkinstrument uitstekend.

Folsche kocht er een, en later een tweede. Hij nam de zingende zaag altijd mee naar bijeenkomsten, onder andere bij Staatsbosbeheer, om de zaak muzikaal op te vrolijken. Een achterneef uit Barneveld speelde accordeon, en zij hebben samen veel opgetreden. Met

'liedjes van vroeger', vaak in bejaardenhuizen. Of ook op bijeenkomsten van oudheidkundige clubs, zoals de Lunterse Gazenbeekstichting. Folsche vertelde dat hij het samenspelen met een accordeon het mooiste vond, een zingende zaag als solo-instrument is toch wat beperkt in z'n mogelijkheden.

En nu komt Drikus Heij weer terug. Hij was onder de indruk van wat Folsche op zo'n zingende zaag kon, en hij ging naar muzikwinkel Robbers om ook zo'n ding te kopen. Dat is de zaag die op de foto staat. Mogelijk speciaal voor de foto daar even opgehangen. En wat niet kon uitblijven: op een goede dag moest Gert Folsche bij Drikus komen, met z'n zaag. En met z'n zuster, want Drikus had een harmonium, en

daar moest zus op spelen. Ze diende Gert Folsche en Drikus Heij te begeleiden, die als duo op de zingende zaag optraden. Op mijn vraag of Drikus er ook wat van bakte kwam een heel duidelijk antwoord: 'Drikus kon d'r geen barst van, 't was ongelooflijk vals.' Toch was Drikus best wel muzikaal. Op een zondagmorgen had Drikus geen zin in de kerk, zijn Mientje ging wel. En Drikus en Gert gingen muziek maken. In de kelder, op een wasbord, met een teil als trommel, en een gieter als blaasinstrument. 't Was niet mooi, maar wel leuk. Al mocht het niet al te hard, 'het was per slot van rekening wèl zondag!

Gert Folsche heeft nog steeds zijn twee zingende zagen. Hij kan het nog steeds, zoals hij mij liet horen toen ik voor dit artikel bij hem was. En hij zou, zo zei hij, het best wel leuk vinden nog eens een keer, samen met zijn achterneef, een optreden te verzorgen, bijvoorbeeld voor Oud Ede of op een buurspraak van het buurschap Ede-Veldhuizen.

De zaag die Gert op de foto bespeelt is

van het merk Säge König. Dat merk heb ik niet kunnen achterhalen, maar zingende zagen worden nog steeds gemaakt. En dus ook bespeeld. Het plaat-

je is uit een recente advertentie op Internet.

Tot 1940 was de zingende zaag een populair instrument. Een wereldberoemde bespeelster was Marlène Dietrich!

Tegenwoordig is er sprake van een herleving van de belangstelling voor het instrument, met name in de Duitssprekende landen. En op 11 en 12 juni 2015 wordt in Wenen het eerste Zingende Zagen Festival gehouden.

Historisch Museum Ede

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was de Ederse en Ginkelse Heide het toevluchtsoord voor duizenden Belgische vluchtelingen die na de val van Antwerpen in oktober 1914 naar Nederland waren gekomen. Het was een van de vier vluchtsoorden voor de meer dan 20.000 Belgen die besloten hadden voor de duur van de oorlog in Nederland te blijven en die niet voor zich zelf konden zorgen.

De Nederlandse overheid deelde de armlastige Belgen in drie groepen in: de gevaarlijke of ongewenste elementen, de minder gewensten en de fatsoenlijke behoeftigen. Ede was opgezet voor de laatste categorie en werd derhalve het modelvluchtsoord.

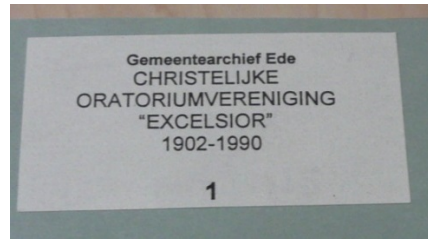
Expositie *Vluchtsoord Ede 1915-1917: Belgen op de hei* (4 juli t/m 11 oktober 2015)

Pak maar een doos!

Gerard van Bruggen

Onder deze titel zal voortaan in De Zandloper een vaste rubriek worden opgenomen. Met de 'doos' wordt een archiefdoos uit het gemeentearchief van Ede bedoeld. In de depotstellingen van het gemeentearchief staan duizenden dozen, en ik heb mij altijd op het standpunt gesteld dat iedere doos een verhaal bevat. Meestal zoeken archiefbezoekers gericht naar documenten met betrekking tot een onderzoek waar zij mee bezig zijn of naar onderwerpen die hun interesse hebben. Ik laat me echter graag verrassen en in plaats van aan de studiezaalmedewerker in het archief een bepaalde doos ter inzage te vragen, vroeg ik hem een willekeurige archiefdoos voor me te pakken.

Verbazing! Wat bedoel je? Precies zoals ik het zeg: pak maar een doos! Van welk archief dan? Maakt niet uit!

Na enkele ogenblikken kreeg ik een doos aangereikt van het archief van de Christelijke Oratoriumvereniging Excelsior. Dit is een zogenaamd particulier archief (niet door de overheid gevormd) en in bewaring gegeven aan het gemeentearchief. Veel verenigingen en organisaties hebben dit gedaan en daarom is het gemeentearchief voor onderzoekers een ware schatkamer. Terug naar de mij aangereikte doos. Het is de eerste van een serie dozen waarin 77 archiefdelen zijn opgeborgen. Deze 77 inventarisnummers bevatten het door Excelsior opgebouwde verenigingsarchief tot 1990. Dit archief (archieffnummer 91) is geordend en geïnventariseerd en de inventaris is in te zien op de website van het gemeentearchief.

Mijn verrassingsdoos bevat drie notulenboeken uit de begintijd van Excelsior. Ik richt mij op het eerste notulenboek (inventarisnummer 1) dat de verslagen van de bestuursvergaderingen van 1912 tot 1935 bevat. Excelsior is ontstaan door samenvoeging van de rond 1900 bestaande koren van meester De Graaf (gemengd koor) en Leendert van Zoelen (mannenkoor). De beginjaren zijn dus wat onduidelijk, vandaar waarschijnlijk dat het oudste notulenboek begint in 1912; best mogelijk echter dat er een eerder notu-

Vergadering van het bestuur de
Chr. Zangv. „Excelsior” op
Dinsdag 11 Mei 1915.

lenboek geweest is, maar dat dit niet bewaard is gebleven.

Na even in het notulenboek gebladerd te hebben, wordt mijn aandacht getrokken door het verslag van de bestuursvergadering van dinsdag 11 mei 1915: een vergadering van honderd jaar geleden!

Excelsior heet nog zangvereniging en zal dat tot na de Tweede Wereldoorlog blijven, pas dan wordt de vereniging omgedoopt in oratoriumvereniging. Het is oorlogstijd en dat is merkbaar in het verslag. De voorzitter refereert namelijk aan drie uitvoeringen en de secretaris schrijft dan ‘trots de moeilijkheden, die de “mobilisatie” gebracht heeft, is er door ons gezongen, hebben we mogen blijven zingen.’ Naast enkele huishoudelijke zaken (kastegoed, orde tijdens de repetities) is een belangrijk punt van bespreking een te houden eenvoudige feestavond. Met deze ‘reeds lang beloofde en door de omstandigheden uitgestelde’ avond in besloten kring wil men het tienjarig bestaan vieren; hoewel we 1915 schrijven wordt waarschijnlijk teruggerekend tot 1902 (zie ook etiket archiefstuk 1). Als naam voor de avond wordt Herdenkingsavond gekozen en het programma wordt gevuld met zang, samenspraken

en toespraken. Er zal ook geschonken worden en wel meiwijn, portwijn en ‘zachte drank’; koekjes en taartjes zullen eveneens worden gepresenteerd. Hoewel deze herdenkingsavond dus later gehouden is, heeft het programmaboekje van een concert uit december 1912 (ik heb inmiddels ook inventarisnummer 37 – tekst- en programmaboekjes van uitvoeringen – opgevraagd) misschien betrekking op een

Alle plaatsen blijven tot 7.15 uur gereserveerd voor Militairen, en zijn daarna vrij.

PROGRAMMA
VAN DE
ZANG-UITVOERING
TE GEVEN DOOR DE
CHRISTEL. ZANGVEREENIGING „EXCELSIOR” TE EDE
Directie: de Heer L. VAN ZOULEN
IN DE GEREFORMEERDE KERK TE EDE
OP MAANDAG 13 SEPTEMBER 'S AVONDS OM 7.30 UUR
uitgeschreven door de samenwerkende Vereenigen Nat. Christel. Onder-
officierenvereeniging, Militair Tehuis en Pro-Reg.

Gemeenschappelijk Gezang: Psalm 100 : 1 en 3.
Opening door Ds. Diemer van Vijfhuizen.

1. Bondslid H. Graaf van Hogendorp
2. De Lof Gods K. Ph. E. Bach
3. Ons lied van de Zee P. Hartog
Toespraak van den Res.-Legerpred. Ds. v. d. Empel.
4. Wilhelmus (oude melodie).
5. Een vaste burg.
6. Lofzegging Joh. Wagenaar
7. Danklied J. S. Bach

Gemeenschappelijk Gezang: Gezang 49 : 1.
Sluiting.

Bij den uitgang collecte voor bestrijding van de kosten van den arbeiden behoeve van de Militairen, tijdens de herhalingsoefeningen.

jubileumconcert. Vermeld wordt dit echter niet. Het hierbij afgebeelde programmaboekje is van later datum en

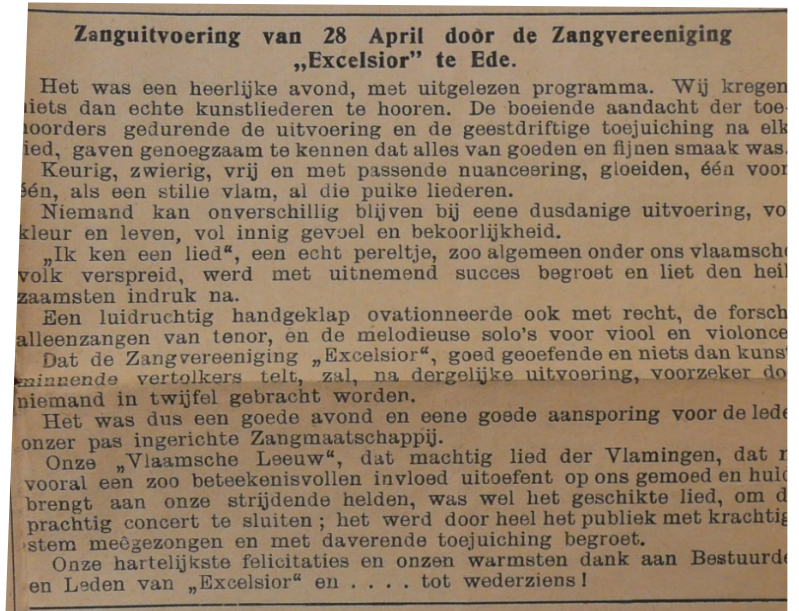
met behulp van de gegevens (militaire doelgroep en datum) te herleiden tot 1915. Opnieuw een plaatsing in de oorlog van honderd jaar geleden. De verrassing voor mij (als geïnteresseerd zijnde in het Belgisch Vluchtoord dat van 1915-1917 nabij Ede was ingericht) was een verwijzing naar een optreden van Excelsior in het Vluchtoord. De notulen van 11 mei 1915 vermelden:

‘Door de waarn. secr. wordt voorgelezen wat “In Ons Leven” het in ’t Vluchtoord verschijnend weekblad, wordt geschreven over de uitvoering daar door Excelsior gegeven. Hieruit blijkt dat deze uitvoering zeer in de smaak is gevallen. Ook wordt de vereniging een “tot weerziens” toegeroepen. Het

bestuur is van meening, dat een 2e uitvoering voor de Belgische vluchtelingen in ’t uitzicht gesteld moet worden.’ Of en wanneer deze tweede uitvoering gehouden is, heb ik niet onderzocht. Mijn stelling dat iedere archiefdoos een verrassing bevat en dus de moeite waard is (waarom moet deze anders bewaard worden!), acht ik met het bovenstaande voldoende aangetoond en ik ben benieuwd naar de volgende aselekt gekozen archiefdoos.

Met de verrassing van het optreden van

Excelsior in het Vluchtoord is mijn nieuwsgierigheid gewekt en kan ik eigenlijk niet afsluiten zonder het in de notulen genoemde Ons Leven ingezien te hebben. De complete verzameling nummers van dit Weekblad der Belgische bevolking van het Vluchtoord te Ede is in het bezit van de Vereniging Oud Ede en ondergebracht in het gemeentearchief. Het eerste nummer verscheen op maandag 26 april 1915 en

twee dagen later was het optreden van Excelsior, een week later gevolgd door een ‘concerto’ van de Edese muziekvereniging Crescendo. Hier is de recensie van de uitvoering van Excelsior uit Ons Leven opgenomen, een uitvoering ‘vol kleur en leven, vol innig gevoel en bekoorlijkheid’.

1950-1980 De groei van het Gemeentelijke Bosbedrijf

P.A. Griffioen, F.G. van Oort en P.P. Standaart

Zoals we hebben gezien (De Zandloper 2015-1) werd in 1950 het Gemeentelijke Bosbedrijf in het leven geroepen, een aparte gemeentelijke dienst, belast met de aankoop, verkoop en beheer van gebieden. In de jaren erna worden landgoed Roekel en terreinen bij de Bennekomse heide verworven. Ook Kernhem en het Edese Bos komen in gemeentelijke handen.

Het Edese Bos wordt voor het eerst vermeld in een leenbrief uit 1423. Het is in beheer van een maalschap. In 1888 wordt het geheel eigendom van de heer van Kernhem: de graven Bentinck en Waldeck Limpurg. Zij beheren het landgoed. In 1952 wordt graaf W.F.C.H. Bentinck een bank aangeboden bij zijn 40-jarig jubileum als heer van Kernhem (zie De Zandloper 2013-4). In 1970 schenkt zijn oudste kleindochter, Sophie gravin Bentinck, Huis Kernhem aan de gemeente Ede. In datzelfde jaar koopt de gemeente het omliggende landgoed en het Edese Bos (samen 565 hectare) van de gravin.

Het maalschap Edese Bos had lange tijd een houtrichter: de beheerder van het bos. Na 1878 werd er geen houtrichter meer benoemd. De heer van Kernhem kon als grootste en later enige eigenaar zelfstandig beslissingen

nemen. Wanneer in 1970 de gemeente het Edese Bos weer in bezit heeft, wordt de functie van houtrichter in ere hersteld. De burgemeester van Ede is nu nog houtrichter en draagt bij ambtswisseling de bosbijl over aan zijn opvolger.

In het begin van de jaren vijftig zijn ook de in het bezit van de gemeente Ede zijnde landgoederen nog steeds sterk gehavend. Dit als gevolg van de roofbouw die de Duitsers in WO II op onze bossen hebben gepleegd voor het maken van verdedigingswerken, en het sprokkelen en kappen door burgers, die vooral in de laatste oorlogswinter met een groot brandstoftekort zijn komen zitten. Om er inzicht in te verkrijgen gaat men over tot het maken van een soort inventarisatie. Hiervoor maakt men kaartmateriaal, aangevende deze eigendommen en onderverdeeld in vakken en percelen. Ook legt men per perceel een groeiregister aan. Deze inventarisatie is in feite een zaak voor de langere termijn.

Voor de planning op korte termijn maakt men gebruik van werk- of bedrijfsplannen.

Het eerste bedrijfsplan gemeentebossen is van 1950-51. Het omvat vijf gebieden: Doesburger Heide (groot 86 ha., voorheen ingeplant door de gemeente met grove den, allemaal van dezelfde leeftijdsklasse); Otterlo, de Noorder-

heide (verbrokkeld stuk bos met meerdere eigenaren) en de Buurtheide (hier moet de vliegdien worden be- teugeld); Bennekom, het Buurtbos (18 ha. groot met oude vliegdennen en berken) en een perceel aan de Panoramaweg (hier heeft enige jaren terug brand gewoed waardoor een groot ge- deelte is verwoest en opnieuw zal moe- ten worden ingeplant). Verder wordt ook aandacht geschonken aan de Noord-Ginkel (bestaat hoofdzakelijk uit grove den van dezelfde leeftijds- klasse). Enige percelen hebben geen waarde als productiebos, maar zijn niettemin van belang als natuurschoon. Tenslotte wordt genoemd de Zuid- Ginkel, waar meer variatie in de be- planting bestaat. Hier zijn meerdere mooie percelen als natuurschoon aan te wijzen. De plannen worden uitgevoerd met als doel om de kwaliteit van de bossen te verbeteren.

Variatie

In een eerder stadium is al besloten de monocultuur van grove den te door- breken, door na velling, waar mogelijk, meer variatie aan te brengen. De gemengde bestanden moeten vooral be- staan uit Amerikaanse eik, Douglas en Lariks. Ook de Oostenrijkse en Corsi- caanse den zijn populair, omdat duidelijk is dat deze boomsoorten in Nederland op zeer arme grond goed kunnen gedijen. Als onderbegroeiing wordt tussen het naaldhout vaak eiken geplant of gezaaid. Grondonderzoek moet uiteindelijk aangeven waar welke soort geplant kan worden.

Al met al is in de jaren vijftig de in- steek van de bosbouwers nog steeds het aanleggen van productiebossen. Het hout staat op nummer één.

Schaapskudde

In 1957 wordt voor het eerst gemeld, dat de voorgenomen werkzaamheden, wegens gebrek aan arbeidskrachten, niet hebben plaatsgevonden. Urgentere projecten kregen voorrang zoals de bouw en restauratie van de schaaps- kooien, hulp bij de schaapskudde en de verbouw van dienstwoningen.

In 1960 koopt de gemeente de land- goederen Peppelenburg en Westerrode en worden deze in beheer gegeven van het Bosbrdijf. In De Zandloper 2013-4 is beschreven hoe de ontginning van deze goederen is verlopen.

Begin jaren zestig wordt voor de eerste maal aandacht geschonken aan de recreatieve betekenis van het bos. Het blijkt dat een groeiend aantal bezoekers de uitzichtbult van het hertenreservaat komt bezoeken. Ook wordt de recreatie in Bennekom geïntroduceerd. Daar is in nauw overleg met de VVV Bennekom het Bennekomse Buurtbos als wandelbos ingericht. En in 1968 zien we dat het aantal bezoekers aan de wildkansel is opgelopen tot 1.524 (in seizoen 5x per week). In 1970 zien we twee wandelroutes op de Noord-Ginkel verschijnen en zelfs vijf wandelroutes in het Edese Bos. In ambtelijke stukken zien we dat de woorden *natuur* en *landschap* zijn geïntroduceerd en dat de woorden bos, hout en productiebos worden verdrongen.

De schaapskooi op de Ginkelse Heide gelegen aan de RW-224. De foto is uit de jaren vijftig. Duidelijk is te zien dat de kooi in slechte staat van onderhoud verkeert. (foto: collectie F. G. van Oort)

De steeds groter wordende belangstelling voor de recreatie breidt zich ook in de jaren zeventig flink uit. Zo is het voormalige crossterrein bij de Doesburger molen geëgaliseerd en opnieuw ingezaaid met als uiteindelijk doel: de openstelling voor het publiek en in het Edese Bos wordt een trimbaan gerealiseerd.

Wat ook positief is ontvangen is het scheppen van de mogelijkheid om op en afgebakend deel nabij de Hanenburg in vrijheid hutten te kunnen bouwen, te slopen enz.

De propaganda door de Streek VVV Zuidwest Veluwe over het zogenaamde hertjes kijken levert duidelijk extra be-

langstelling op. Het wordt zelfs wenselijk geacht de aanwezige wildkansel te vergroten.

Daar staat tegenover dat al deze recreatieobjecten ook steeds meer geld vragen om de schoonmaak en het onderhoud te bekostigen.

Dit is ook één van de redenen (de kostenpost) dat er onderzoek heeft plaats gevonden over het vrijetijdsgedrag in de open lucht, zowel binnen als buiten de woonplaats. Men is van mening dat bij voldoende recreatievoorzieningen in of nabij de woonplaats, de recreatiedruk op het buitengebied wel zal verminderen.

Maar één van de conclusies is dat

recreatieve voorzieningen in of rond de woonwijk geen vervanging vormen voor recreatieobjecten buiten de bebouwde kom. Een andere aanbeveling is dat voorlichting aan de burger essentieel is om de recreant meer milieubewust te maken.

Rampjaren

Zeker de jaren 1972 en 1973 kunnen zonder overdrijving als rampjaren voor de Nederlandse Bosbouw worden aangemerkt. Rampjaren omdat de stormen van 13 november 1972 en 2 april 1973 op veel plaatsen grote schade hebben

aangericht. Is de schade voor de gemeentelijke Edese bossen in 1972 zo'n 900 m³ hout groot, in 1973 is dat ongeveer het vijfvoudige, wat gelijk staat aan de jaarlijkse kap. Vermeldenswaardig is nog in deze periode dat het het beheer van het bezit van de Stichting Het Luntersche Buurtbos en het bos en de natuurterreinen van de Hartenberg door het Edese Bosbedrijf wordt overgenomen.

Naar aanleiding van het verschijnen van het rapport Bossen bij Bennekom geeft het college van B&W van Ede aan het Gemeentelijke Bosbedrijf de

Huis Kernhem zoals dat er belabberd bijstaat als de gemeente Ede in 1970 eigenaar wordt. Uiteindelijk zal het huis worden opgeknapt en verhuurd. (foto: collectie F. G. van Oort)

opdracht de in het rapport genoemde bossen en natuurterreinen in dit gebied te inventariseren en onder de eigenaren daarvan een enquête te houden. In de enquête wordt gevraagd of de eigenaren in principe voor samenwerking voelen (zoals voor het verkrijgen van subsidie, het gezamenlijke onderhoud enz.). Ook zullen de (kleinere) eigenaren geholpen kunnen worden met een totaal beheersplan. De respons blijkt te gering om een gezamenlijke doelstelling te realiseren.

Ruiterpaden

In 1978 krijgt de recreatie weer duidelijk een impuls door de aanleg van een stelsel van ruiterpaden. Deze zijn gesitueerd binnen de landgoederen Kernhem, Edese Bos, Noord-Ginkel, Zuid-Ginkel, Hindekamp en Roekel. De totale lengte bedraagt 37,5 km.. Deze paden zijn voorzien van een bebording volgens het systeem van Staatsbosbeheer en verder gemarkeerd met een duidelijke bebakening in de vorm van palen met een blauwe kop en daarop een gestileerd hoefijzer. In deze periode wordt ook een eerste aanzet gegeven aan de restauratie van huis Kernhem. Het Rijk en de Provincie hebben hiervoor een voorlopige subsidie toegekend, maar tijdens de werkzaamheden komt aan het licht dat met name de toestand van de fundering aanmerkelijk slechter is dan voorzien. Gelukkig wordt een toekomstige huurder gevonden, namelijk uitgeverij Zomer en Keuning uit Wageningen.

Een nieuw fenomeen in de recreatie dient zich eind jaren zeventig aan, namelijk het crossen met terreinvoertuigen en motoren in alle gemeentelijke natuurgebieden. Er wordt druk overlegd om tot een gerichte aanpak te komen. Helaas wordt de trimbaan in het Edese Bos gesloten en afgebroken. Het gebruik is sterk verminderd en het aantal vernielingen blijkt sterk toegenomen.

Vleermuizen

De kolonie rosse vleermuizen (*Nyctalus Noctula*) op het landgoed Kernhem vraagt aan het einde van de jaren 70 veel aandacht. De vleermuizen zijn boombewonende zoogdieren, die hun paar- en winterslaapverblijven in holen van oude bomen hebben. Het probleem hierbij is, dat juist de bomen met holen veelal een slechte gezondheidstoestand hebben. Vaak is het uit een oogpunt van veiligheid niet verantwoord dergelijke bomen te handhaven. Dit houdt in dat er een reële kans bestaat dat er in ons land een tekort aan verblijfplaatsen voor boombewonende vleermuizen ontstaat. Dit speelt dus ook bij kolonie rosse vleermuizen op Kernhem, met het zwaartepunt in de Veensche Laan. Deze laan, waarvan de bomen omstreeks 1735 zijn geplant, bevindt zich duidelijk in een versneld afbraakproces. Illustratief hiervoor is dat van de 141 bomen 51 beuken totaal zijn afgestorven, 83 beuken in zeer slechte toestand en 7 eiken in redelijk goede staat verkeren. Na overleg met het laboratorium voor Zoölogische Oecologie

De Doolhoflaan na een opknapbeurt in 1990. Zo fraai de foto is, zo slecht zijn de aanwezigte beuken er aan toe. (foto: collectie F. G. van Oort)

en Taxonomie van de Rijksuniversiteit in Utrecht wordt besloten de Veensche Laan 'af te bouwen' door de aangetaste bomen zo lang mogelijk te handhaven en de dode bomen te kappen. Tevens wordt besloten B&W van Ede voor te stellen het Landgoed Kernhem ten oosten van de Kalverkampweg tot vleermuizenreservaat te bestempelen, met als belangrijkste lanen de Kernhemmerlaan, de Doolhoflaan en de Yperseweg. Door het aanbrengen van vleermuizenkasten zal gepoogd worden het verloren gaan van verblijfplaatsen in de Veensche Laan te compenseren. Op 20 januari 1978 besluit het college van B&W formeel het landgoed ten oosten van de Kalverkampweg tot vleermuizenreservaat te bestemmen. Dit besluit van het college moet gezien worden als een afronding van langdurig overleg en intensieve studie over de vraag hoe de kolonie rosse vleermuizen

te behouden. Ook wordt besloten in de belangrijkste lanen van het reservaat als proef vleermuizenkasten op te hangen. Bij controle blijkt dat de proef als geslaagd kan worden beschouwd. Bij de ingangen van de lanen van het reservaat zijn borden geplaatst met de tekst VLEERMUIZENRESERVAAT. Ede is de eerste gemeente in Nederland die een dergelijk reservaat instelt. Mede door de aandacht die de landelijke pers eraan heeft besteed, komen er veel vragen en reacties binnen van milieugroeperingen en gemeenten die met soortgelijke problematiek worstelen. Gesteld moet worden dat nog lang niet alle vragen beantwoord zijn en het reservaat nog veel nazorg zal behoeven. In dit verband is de goede relatie met het laboratorium voor Oecologie en Taxonomie en belangstellende plaatsgenoten die zich bezighouden met deze soort verheugend en belangrijk.

Het Edese Bos

De geschiedenis van het Edese Bos gaat ver terug. De eerste keer dat er melding van wordt gemaakt, is in een rekening van het Hofgoed Kernhem uit 1423. Het kasteel heeft dan één hoeve hout in bezit, gelegen in het Ederholt (Edese Bos). Onder hoeve wordt verstaan het gedeelte hout, dat aan één hoeve toekomt. Ook boerderij De Kreel heeft een hoeve in het bos.

Er wordt in die tijd vooral brandhout geleverd. Na de 16e eeuw verdwijnt de naam Ederholt en spreekt men van Ederbos, Edesche Bosch of ook wel Esche Bosch.

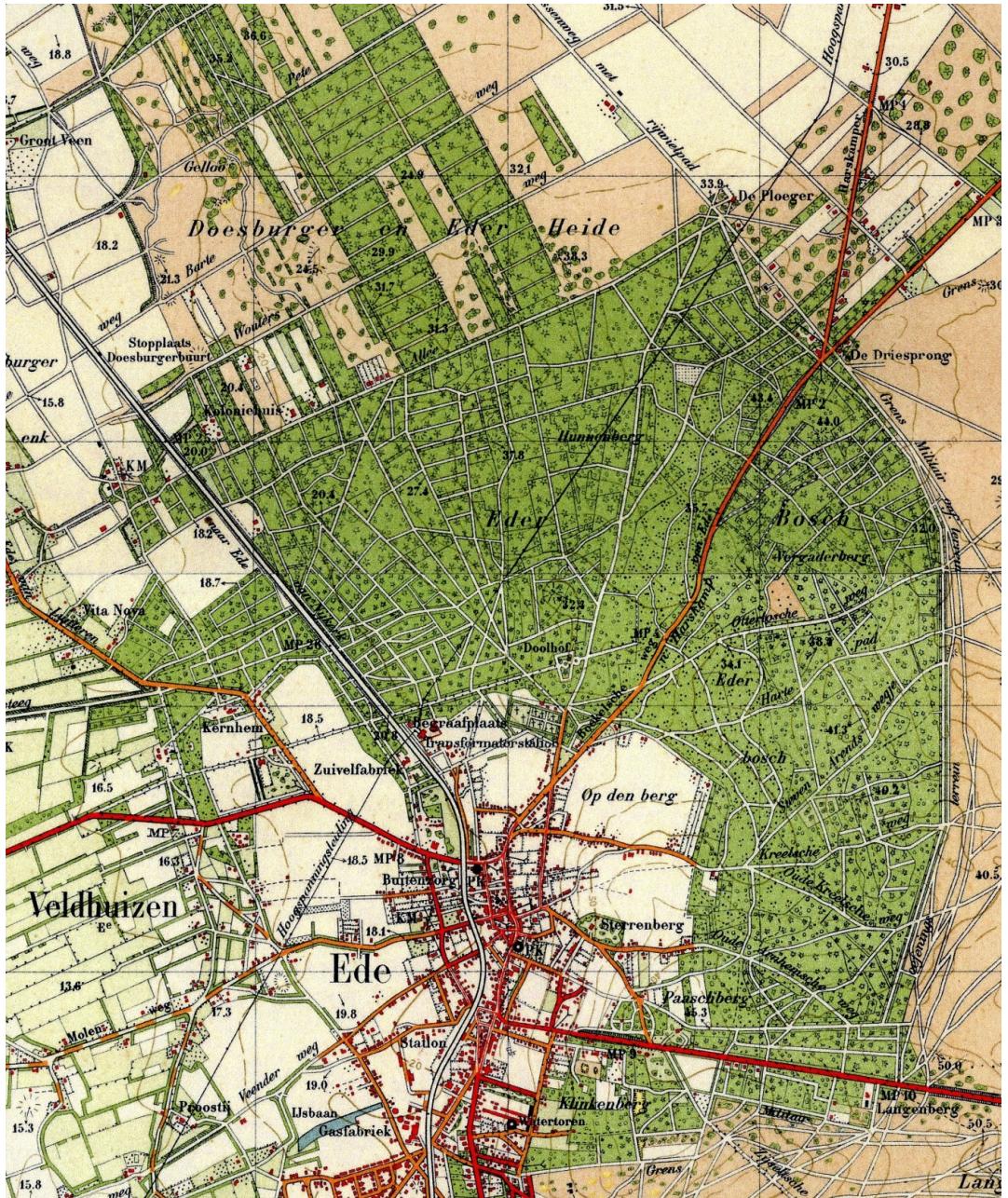
In 1480 vernemen we uit een charter dat het hout uit het bos aan de eigenaren wordt uitgedeeld. Ook had het bos toen al een houtrichter, de hoogste functionaris in de maalschap. Een maalschap is vanouds een verzameling onverdeelde gronden die gemeenschappelijk bezit zijn en die veel bos omvatten.

Edese Bos, het Loo en het Gello

Uit de archieven blijkt dat er bij Ede drie maalschappen zijn geweest, waarvan het Edese Bos de belangrijkste is en die al vanaf het begin een overheersende positie heeft ingenomen t.o.v. de andere twee bossen. De maalschappen het Loo en het Gello zijn al in de 17e eeuw van weinig betekenis. Het Loo is in de 18e eeuw opgegaan in het Edese Bos en het Gello is in de 19e eeuw verdwenen (waarschijnlijk door overbeweiding).

De oppervlakte van deze beide maalschappen als ook hun begrenzing is moeilijk te achterhalen. Slechts de oostgrens van het Loo, voor het gedeelte dat aan het Edese Bos grenst, is bekend: de Oude Wekeromseweg. Het Loo bestaat dus ruwweg uit het westelijk deel van het huidige Edese Bos. In de 16e en 17e eeuw is het beheer van het Loo en het Edese Bos al samengevoegd. Uit de stukken blijkt verder dat aan het einde van de 17e eeuw het Edese Bos al voor de helft eigenaar van het Loo is. Omdat het Loo voor het grootste deel uit heide bestaat, zijn de inkomsten hieruit (plaggen steken) meestal minder dan de uitgaven. Sinds 1710 treffen we geen onderscheid meer aan in de boekhouding van het Loo en het Edese Bos. Daarom kun je zeggen dat de maalschap het Loo in zijn geheel in het Edese Bos is opgegaan.

Het Gello moet ten noorden van het Edese Bos gelegen hebben en moet gesitueerd zijn in de omgeving van de Doesburger molen. Het beheer van het Gello is wellicht al voor de 17e eeuw door de Buurt Doesburg verzorgd. In 1815 worden van het Gello geen inkomsten meer vermeld in de administratie. Waarschijnlijk is dan al het hout verdwenen, wat voor de maalschap het Gello het einde heeft betekend. In het Edese Bos heeft, buiten de eigenaren, niemand recht op de veeweide. In het Loo en het Gello zijn de inwoners van de Buurt Doesburg van oudsher gerechtigd om in deze bossen hun schapen te weiden. Bij gebrek aan

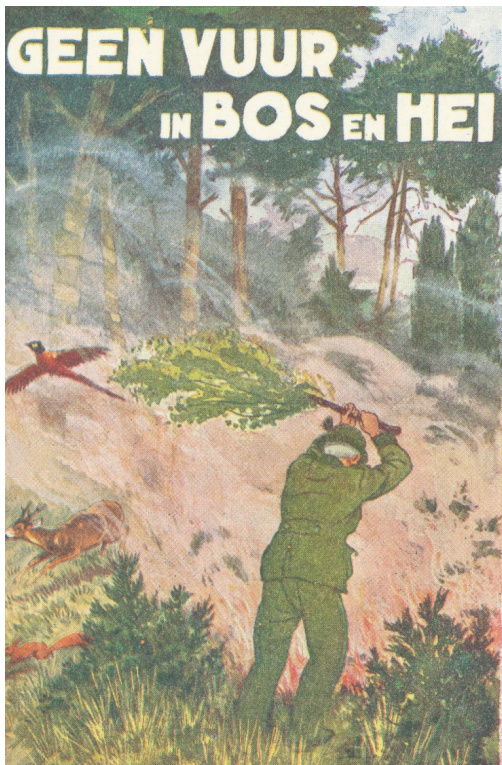

Prachtig is te zien dat als een schil rond het Dorp Ede het Edese Bos is gelegen. Het bos wordt doorsneden door de Otterlose weg (van de kern van Ede richting noord-oost) die bij de Driesprong een afplitsing maakt naar Wekerom (Wekeromse weg). De topografische kaart (samengesteld uit een aantal Bonnebladen) stamt uit 1930. Bij de aankoop in 1948 is de bossituatie praktisch niet veranderd. De Kippenlijn loopt vanuit het dorp richting noord-west. Ook de hoogspanningsleiding staat al op de kaart. Let vooral eens op de veld- en streeknamen. (archief gemeente Ede; bewerkt door R.van der Schans)

regels die het bos kunnen beschermen, blijft tenslotte alleen heide over.

Begrenzing van het bos

De grens van een bos kan op verschillende manieren worden vastgelegd. De oudste manier is wel het aanleggen van een traas (brede open strook in het bos). Naast een redelijk zichtbare grensaanduiding fungeert deze traas ook als weg en als brandgang om het bos tegen heidebranden te beschermen.

Maar er zijn ook plekken waar geen traas nodig is, bijvoorbeeld aan de dorpskant. Hier wordt dan volstaan met het afpalen van de grens. Ook is het mogelijk een wildwal hiervoor dienst te laten doen.

Bekend is dat in de 17e eeuw, voor het

houden van de bosvergadering, de grens wordt gecontroleerd door een rondgang om het bosbezit te maken. Al met al zijn dit natuurlijk niet de meest nauwkeurige grenzen en dat weten de bouseigenaren ook. Er dienen duidelijker afspraken gemaakt te worden en dat geschiedt in de tweede helft van de 18e eeuw.

Het wordt dan mogelijk om met de buren in overleg de precieze grenzen vastgesteld te krijgen. Zo komt in 1759 een definitieve oostgrens tot stand met de Buurt Ede-Veldhuizen, gevolgd in 1769 met het vaststellen van de noord- en westgrens met de Buurt Doesburg. De noordgrens komt te lopen op de plek van de huidige Zonneoordlaan. De nieuwe grenzen worden ook hier zichtbaar gemaakt door het aanleggen van een brandtraas. Voor meer duidelijkheid en zichtbaarheid wordt de traas voorzien van een allée (dit is een weg tussen twee rijen bomen). Over de zuidgrens is weinig bekend, maar waarschijnlijk wordt deze gevormd door de wildwal.

De eigenaren

Tot 1735 is het bos in dertien hoeven of volle aandelen verdeeld en vanaf dat jaar in twaalf hoeven. Men kan al eigenaar van het bos zijn als men in bezit is van bijvoorbeeld 1/10e aandeel in een hoeve. Als jaarlijks de winst wordt uitgedeeld (in hout of geld), worden steevast alle eigenaren genoteerd.

De belangrijkste groep eigenaren wordt toch wel gevormd door de notabelen. Dit zijn de adellijke personen, kerkelij-

ke instellingen en personen met een belangrijke functie zoals de burgemeester of de schout. Veelal wonen deze notabelen buiten Ede en hebben weinig banden met het dorp. Dit is waarschijnlijk ook de reden dat het bos tot op heden voor een groot deel is behouden. De eigenaren hebben de macht en het gezag getoond om het bos tegen de Edese boeren te beschermen. Een gemeenschapsbos is het Edese Bos dus nooit geweest.

Uit de stukken blijkt verder dat de heer van Kernhem de laatste drie eeuwen de grootste eigenaar is geweest. Door het aankopen van hoeven is zijn aandeel steeds groter geworden. Tenslotte koopt hij in 1878 de laatste drie overgebleven eigenaren uit en vanaf dat moment wordt het Edese Bos een particulier bos.

Bos, dorp en buurten

In feite moet de maalschap gezien worden als een zelfstandig bedrijf. Maar toch bestaat er tussen het bos en de Edese gemeenschap een nauwe band. Door de vraag en aanbod van hout en werk, zijn bos en dorp immers van elkaar afhankelijk.

Het bos staat in het algemeen vaker in een sterkere positie, want zowel de arbeiders als de kopers zijn niet georganiseerd en concurreren onderling sterk, waar het bos van profiteert. De algemene verstandhouding met de Buurt Doesburg en de Buurt Ede-Veldhuizen is goed, ondanks het feit dat er over de grenzen tussen bos en buurt en over de rechten van de buurtbewoners

zo af en toe conflicten ontstaan. Het bos is vaak bereid de arme buurt te helpen. In de 16e en 17e eeuw schenkt het bos herhaaldelijk wat hout aan bijvoorbeeld de kerk van Ede, voor de kosterwoning of de school. De arme buurtbewoners mogen in het bos hout sprokkelen en waarschijnlijk ook bosbessen plukken. In tijden dat de boeren hun schapen nergens meer kunnen weiden, bijvoorbeeld door extreme droogte, mogen ze in het bos hoeden. Vanaf de 19e eeuw wordt de verhouding nog beter. De heer van Kernhem (vanaf 1878 alleenheerser van het bos) heeft meer banden met het dorp Ede. Hij is jarenlang opperkerkmeester en buurtmeester.

Arme Edenaren worden door hem met giften of werkverschaffing geholpen. Bovendien mag er in het bos gewandeld worden. Als blijk van dank wordt de heer van Kernhem in 1956 door de Edese gemeenschap een monument geschonken, de Graaf Bentinckbank, die in het oostelijk deel van het bos staat.

Economie van het bos

Zoals we al hebben gezien zijn er twee manieren om de houtopbrengst over de eigenaren te verdelen (de zogenaamde uitdeling). De eerste is in natura, dus de levering van hout, en de tweede manier is het uitdelen van geld (een combinatie hiervan is ook nog mogelijk). De grootte van de opbrengst wordt door de eigenaren zelf vastgesteld op de bosvergadering. De houtrichter krijgt daarna opdracht om er voor te zorgen dat er

genoeg hout te kappen is voor de aanwezige 13 hoeven. De bomen worden gemerkt (1 t/m 13) en na een van te voren vastgestelde loting krijgt elke hoeve een nummer toegewezen. De eigenaren moeten het hout in eigen beheer kappen. Meestal wordt per hoeve een arbeidskracht gestuurd. Deze manier van werken heeft stand gehouden tot het eind van de 17e eeuw.

Daarna, tot 1753 is zowel hout als geld aan de eigenaren uitgekeerd en vanaf dat tijdstip is de uitdeling uitsluitend nog in geld. Het hout wordt dan via een openbare veiling aan de man gebracht. De daar uit komende inkomsten worden, na aftrek van de uitgaven, onder de eigenaren verdeeld.

Na 1700 wordt van tevoren de hoogte van de uitdeling vastgesteld. Vaak blijft er geld over dat op de rekening van het daarop volgende boekjaar als inkomsten wordt geplaatst. Zo is het mogelijk dat er na een aantal jaren enige duizenden guldens in de kas van het bos zitten. Met dit geld zijn in de 17e en 18e eeuw regelmatig aandelen gekocht in het eigen bos. In 1735 heeft het bos zo één hoeve aangekocht. De bosvergadering besluit dan om bij de delingen met 12 in plaats van met 13 hoeven te rekenen.

Het overgrote deel van de inkomsten wordt verkregen uit de verkoop van eikenhakhout (denk aan de leerlooierijen) en opgaande eikenbomen. Minder belangrijk is de verkoop van beukenbomen. Na 1830 is er een sterke groei te bespeuren naar grove den. In die tijd bloeit de economie sterk op en

komt er een grote vraag naar dennen hout voor de mijnbouw.

Bosbescherming

Het bosgebruik in zijn oudste vorm geeft een grote vrijheid aan de gebruiker. Hij mag naar wens hout kappen en vee weiden. Als de bevolkingsdruk groter wordt, verdwijnen veel bossen. Om dan het voortbestaan van een bos te garanderen is een effectieve bescherming noodzaak. Het omslagpunt ligt zo rond de 13e eeuw. In die tijd ontstaan de marken en de maalschappen. Een maalschap is bij uitstek een organisatiestructuur voor een duurzaam beheer en gebruik van een bos.

Het Edese Bos heeft dat vooral te danken aan deze organisatievorm. Er is niet één eigenaar met soms grillige wensen, maar er zijn er vele, die elkaar geleidelijk opvolgen. Dit bevordert de continuïteit in het beheer. Naar buiten toe is vooral de rechtspositie van de maalschap belangrijk. Het is mogelijk om beschermende maatregelen af te kondigen, op hun uitvoering toe te zien en bij overtreding te bestraffen.

De veeweide is tot het midden van de 17e eeuw een belangrijk gebruik van het bos, vooral voor het weiden van varkens. Dit weiden wordt in de 17e en 18e eeuw eerst sterk beperkt en later geheel verboden. Datzelfde geldt voor de winning van heideplaggen en strooisel. Men komt tot de conclusie dat op deze manier belangrijke voedingsstoffen aan de bodem worden onttrokken. In die tijd begint men in de maalschap

ook met het nemen van beheersmaatregelen zoals snoeien, grondwerken, plantsoen kweken en uitplanten. Verder zijn er maatregelen getroffen om het bos te beschermen tegen bosbranden. We hebben al gezien dat er rond het bos een brandtraa is aangelegd. Deze brandtraa bestaat uit een 2 roede (7,5 meter) brede strook waarvan alle planten zijn verwijderd. Verdere maatregelen die verband houden met de brandpreventie zijn o.a. het beperken van de bijenhouderij in het bos, het aanleggen van loofhoutalleëen tussen naaldhoutopstanden en de verplichting om dood hout uit het bos te verwijderen.

Schade aan het bos

Aan het einde van de 19e eeuw pro-

beert men de insectenschade in het bos te beperken door meer vogels te lokken. Hiervoor plant men besdragende struiken zoals de lijsterbes. Ook worden vogelkasten gemaakt en geplaatst. Andere maatregelen die uit oogpunt van insectenbestrijding worden toegepast zijn de diepe grondbewerking en het verwijderen van stompen en ander dood hout. Ook zijn wel isoleergreppels gegraven van ca. 20 cm. breed en een halve meter diep om het overlopen van lopende insecten te voorkomen.

Daarnaast is vooral het konijn erg schadelijk. Om deze te bestrijden zijn al in 1697 twee fretten aangekocht. Zeker tot 1820 heeft het bos van dit soort dieren aangehouden. Na die datum gaat het bejagen wel door. Waarschijnlijk is

Groeten uit Ede. - De Traa

De Traa liep o.a. vanaf het pannenkoekenhuis De Langenberg rond het Edese Bos naar de Driesprong. Dit was vroeger een geliefd fiets- en wandelpad.. Te zien is dat er een behoorlijke stook grond is vrijgemaakt om eventuele bosbranden een halt toe te roepen.

(collectie F.G. van Oort).

de pachter van de jacht nu verplicht in het bos de konijnenstand laag houden.

Bedrijfsproducten

Hout is niet het enige bosproduct, maar wel het belangrijkste. Van de totale inkomsten wordt ruim 90% uit houtverkoop verkregen. Tot de 17e eeuw zijn er ook nog inkomsten uit de *plaggenstrooiselwinning*. Een ander bosproduct is het *opdelven van stenen*. Vooral bij de diepe grondbewerkingen komen deze boven. De stenen worden apart gelegd en verkocht. Waarschijnlijk zijn tot 1930 grind en keien verzameld. De stenen zijn vooral gebruikt voor de verharding van wegen, meestal zijn gemeenten de afnemers. Vooral op de Hullenberg zijn veel stenen gewonnen. Hier en daar vindt men zelfs nog grindgaten in het bos.

Als andere inkomstenbron wordt de *jacht* genoemd. Deze is eerst een *regaal*, d.w.z. een recht van de landsheer. Alleen konijnen en vogels worden niet tot het jachtwild gerekend. Met de Franse tijd wijzigt de situatie zich. Vanaf dan komt het recht van jacht toe aan de grondeigenaren, dus in dit geval het bos. Over het jachtwild zijn slechts spaarzame gegevens bekend. Alleen uit de boeken van de buurt maken we op dat de Edese boeren steen en been klagen over de herten en zwijnen die 's nachts uit het bos komen en hun gewas vernielen. Daarom is tussen bos of woeste grond en het bouwland een wildwal aangelegd (zie ook De Zandloper 2014-1).

Als ander gebruik van het bos kan nog

genoemd worden de vogelvangst, vooral die op de houtsnip, de bijenteelt en de bosbessenpluk.

Vooral in de 20e eeuw is de recreatieve functie sterk toegenomen.

Gemeente wordt eigenaar

De gemeente Ede heeft oude banden en een bijzonder goede relatie met de familie Bentinck. Aan het eind van de jaren 60 verklaart de toenmalige eigenaar, gravin Gaetani dell-Aquila d'Aragona-Bentinck, zich bereid het landgoed Kernhem en het Edese Bos en enige verspreid liggende percelen aan de gemeente Ede te koop aan te bieden. De gemeente heeft haar voorkeur in de verwachting en het vertrouwen dat deze het landgoed tot in lengte van jaren ongerept, in ieder geval onverkaveld, zal bewaren.

De gravin Gaetani stelt dat zij het huis Kernhem met bijgebouwen en ongeveer 3,2 ha. terrein aan de gemeente wil schenken.

Over de waarde van het aangeboden bezit, met uitzondering van voornoemde schenking, is inmiddels overleg gepleegd met het College van Gedeputeerde Staten van Gelderland en met Staatsbosbeheer (deze instantie heeft een belangrijke adviserende taak bij het toekennen van overheidssubsidies). Dit overleg heeft geleid tot een prijsstelling van f 4.000.000,--. Dit bedrag is voor de gravin acceptabel.

Voorstel aan de Raad

B&W willen unaniem overgaan tot aankoop. In het voorstel aan de Raad

zeggen B&W geen technische problemen te verwachten, omdat het gemeentelijk apparaat op de exploitatie van het landgoed is berekend. Een eventueel exploitatietekort kan optreden, zijnde de rente van het niet door subsidie gedekte gedeelte van de koopsom. In zo'n uiterste geval zullen B&W. met de nodige voorstellen komen. Daarnaast heeft de gravin al een subsidietoezegging verkregen voor de restauratie van het huis Kernhem, dat een monument is.

De bedrijfsexploitatie komt in handen van het bosbedrijf. T.a.v. de financiële kant van de zaak is er overleg gaande met het Rijk en de provincie inzake toekenning van subsidie in de kosten van aankoop.

Gedeputeerde Staten hebben reeds verklaard om een subsidievoorstel naar Provinciale Staten te doen gaan. En met het Rijk is informeel overleg gaande. Hier heeft Staatsbosbeheer, die al bij de hele procedure zijn expertise inzet, weer een belangrijke stem.

Over de bestemming van het huis Kernhem zijn onderhandelingen gaande met de Hogere en Middelbare Bosbouw- en Cultuurtechnische school te Arnhem, omtrent de vestiging van een buitendependance in het onderhavige gebouw.

B&W gaan er van uit dat een zodanige regeling kan worden getroffen, dat de exploitatie van dit gebouw in elk geval geen lasten met zich meebrengt.

Aan de Raad wordt voorgesteld de schenking van gravin Gaetani in grote

dank te aanvaarden en tot aankoop van bovenbedoeld bezit te besluiten, en het in te brengen in het gemeentelijk bosbedrijf.

Discussie en stemming

Een minderheid in de gemeenteraad stelt voor het landgoed over te doen aan bijvoorbeeld het Gelders Landschap. Dan heeft de gemeente er geen omkijken naar.

Ook is men bang dat er op termijn toch huizen gebouwd gaan worden in dit natuurgebied. Voorgesteld wordt verder dat als de subsidie niet zal lukken, dan ver weg gelegen gemeentelijk bosbezit te verkopen voor de financiering. Verder staat men niet in de handen te klappen over de erfenis van het huis Kernhem. De vraag blijft of dit winst of verlies oplevert. Er gaan stemmen op om een hogere huurprijs aan de Bosbouwschool te vragen om iets van de exploitatiekosten terug te krijgen. Een ieder is wel van mening dat het terrein verschrikkelijk is vervuild. Misschien is medewerking te vragen aan de Edese schooljeugd. Tenslotte is men blij dat voor Ede het waterwingebied nu veilig gesteld kan worden.

De betrokken wethouder gaat uitvoerig in op de aangevoerde bezwaren. Als hoofdpunt kan vermeld worden dat er flink is onderhandeld over de aankoop, waarbij de gemeente zich heeft laten leiden door diverse adviezen, zoals van Staatsbosbeheer. Deze instantie staat volledig achter de gemeente. Subsidiering van de aankoop acht de wet-

houder een haalbare zaak. De gemeente heeft bewezen om bossen te kunnen beheren op een manier die respect afdwingt. Als de koop slaagt, krijgt de kern van Ede een prachtig park- en wandelgebied.

Ongeacht de wijze waarop de financiën op tafel komen is de mening van B&W dat dit voor Ede zo belangrijke terrein door de gemeente móet worden gekocht.

Het college ziet de aankoop als een aanvulling van het tot nu in bezit van de gemeente zijnde natuur- en bosgebieden. Er komt zeker geen bungalowbouw. Het moet natuurgebied blijven, zoals ook is aangegeven in het ontwerp streekplan Veluwe, en is tevens meldingsgebied (d.w.z. dat er nooit een werk uitgevoerd mag worden zonder toestemming van de minister). Verder zal na aankoop onmiddellijk moeten worden begonnen met een grondige schoonmaakactie.

Het voorstel van B&W wordt hierna in stemming gebracht en aanvaard met 27 tegen 4 stemmen.

Toch aanpassing contract

25 Jaar later wil de gemeente Ede een stedelijke uitbreiding in het plangebied Doesburg (later genoemd wijk Kernhem) ten noorden van de bestaande wijk Veldhuizen en de provinciale weg N224 realiseren. Het probleem doet zich nu voor dat in dit gebied nogal wat gronden liggen die afkomstig zijn van de gravin, met wie bij akte van 31 augustus 1970 is afgesproken, dat de zij met de gemeente Ede in zee is gegaan

in de verwachting en het vertrouwen, dat de gemeente Ede het landgoed Kernhem onverkaveld zal bewaren. Als de gravin destijds op de hoogte was geweest van de mogelijkheid dat een deel van het landgoed zou worden bebouwd, zou de prijs zeker hoger zijn geweest. Om tot een oplossing te komen is er daarna intensief overlegd tussen de gravin en de gemeente Ede. Centraal staan de belangen van de gemeente voor het verkrijgen van de nodige zekerheden om te kunnen overgaan tot het verkavelen en bebouwen van een deel van het voormalige landgoed Kernhem (de nieuwe wijk Kernhem). Partijen besluiten uiteindelijk het geschil in der minne te schikken. Afgesproken wordt dat de gemeente voor een bedrag van f 140.000 ontheffing verkrijgt van de claim die op de percelen in voornoemd gebied rust.

Bronnen

- Gemeentearchief Ede; jaarverslagen Bosbedrijf
- Expositieborden gemeentelijk Bosbedrijf; H.Berende
- De geschiedenis van het Edese Bos; 1985, Wageningen Jan. H. de Rijk
- Gemeentearchief Ede; GB 445,446,447
- Edese Courant 23 april 1970
- Inventaris Archief gemeentelijk Bosbedrijf Ede 1947-2002; A.Molenaar.
- De geschiedenis van het Edese Bos; 1985, Wageningen Jan. H. de Rijk
- Edese Courant 23 april 1970

Kees Stip - Over een dichter uit Geldersch Veenendaal

In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen proza (verhalen) en poëzie (gedichten). Binnen deze hoofd-groepen bestaat weer onderverdelingen. In de wereld van de poëzie is sprake van een dichtvorm die, in het Engels, *light verse* wordt genoemd. Moeilijk te vertalen, maar *luchtige gedichten* komt aardig in de buurt.

Ook in het Nederlands werd, en wordt deze versvorm vaak beoefend. Na aanvankelijk (en nog wel) met een schuin oog te worden aangekeken, wordt deze dichtvorm tegenwoordig serieus genomen. Een beoefenaar van het genre heeft het zelfs tot Dichter de Vaderlands gebracht (de neerlandicus Driek van Wissen, in 2005.)

Wat heeft dit met Ede te maken? Wel, één van de bekendste light-verse auteurs was de classicus Kees Stip. En die

is geboren in de gemeente Ede, in Geldersch Veenendaal, aan wat toen het Boveneind heette (ook wel het Geldersch Boveneind genaamd), een aftakking van de Grift, een veenkoloniaal kanaal dat naar De Klomp liep.

Tegenwoordig is dat, vanuit Veenendaal, eerst de Prins Bernhardlaan, die overgaat in de Stationsstraat. Tot de grens met Ede, dan wordt het de Veenendaalseweg, en het laatste stukje, tussen het spoorwegviaduct en de N224, heet dan Stationsweg. Ach, waarom zou je het simpel houden, als het ingewikkeld kan.

Geldersch Veenendaal is bij de grenscorrectie tussen Gelderland en Utrecht (per 1 januari 1960) bij Veenendaal gevoegd. En ook Keees Stip werd toen Veenendaler. Maar hij was een Edese dichter!

De dichter is echter volledig door Veenendaal geannexeerd. De Veenendalers hebben tegenwoordig zelfs een Kees Stipplein. Daar aan ligt de Cultuurfabriek, met daarin het Museum Veenendaal. Dat heette overigens eerst Viseum. In Ede is de dichter vergeten, en het museum is bijna ook geschiedenis.

Het Boveneind rond de geboorte van Kees Stip (1935)

Bron: www.gelderschveenendaal.nl

Een enkel voorbeeld uit het werk van Kees Stip mag natuurlijk niet ontbreken:

OP TWEE SLAKKEN

Twee slakken waren al sinds jaren op weg van Groningen naar Haren.

Ten slotte kwam geheel ontdaan de oudste aan het eindpunt aan.

Hij slikte en sprak diep bewogen: 'Mijn broer is uit de bocht gevlogen.'

uit: 'De peperbek', 1966

Kees Stip schreef ook het *volkslied* van Veenendaal. Op het eerste gezicht een

vreemd gedicht, maar bij herlezing dringt de ironie door. Het laatste couplet wil ik u niet onthouden.

Maar heerlijk rijst daar bovenuit

een Venus uit de venen,
met wie ik mij verloven zal
of anders met geen ene.

Want meisjes vindt je d'r geen een

Als tussen Elst en Ederveen.

Heft, fluiten, uw sirententaal,
heft, schaap, uw blij gemekker:

O Veenendaal, o Veenendaal,
wat is je boerkool lekker.

Dat ook het Veense manvolk kennelijk aantrekkingskracht bezat is destijds in

Voorzijde van een bundel gedichten van Trijntje Fop,
 een pseudoniem van Kees Stip

elk geval door mijn oudste zuster wel bewezen, toen zij met een Veense sigarenmaker thuiskwam.

Die Veense jongemannen waren overigens bijzonder zuinig op de door Kees Stip zo met overtuiging beschreven Veense Venussen. Een vrijer uit Ede, onderweg naar zijn Veense geliefde, kon wel door wat Veense knapen worden opgewacht bij het Pakhuis, halverwege Ede en Veenendaal. En werd dan bijwijlen hardhandig herinnerd aan het feit dat die Veense schone maar beter niet uit Veenendaal meegenomen konden worden.

Al was er wel een oplossing, een fles jenever was een probaat 'tolgeld'.

Een website over Geldersch Veenendaal is te vinden op <http://www.gelderschveenendaal.nl>.

[gelderschveenendaal.nl](http://www.gelderschveenendaal.nl).

De site is vooral de moeite waard om de foto's die er op staan. De op de vorige pagina opgenomen foto van het Boveneind is één van de vele oude foto's uit Geldersch-Veenendaal die daar te vinden zijn.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27 (secretaris)
E-mailadres voe@verenigingoudede.nl
Website www.verenigingoudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Afbeelding omslag:
'Zicht op Ede'
Geschilderd door
Jan Eversen

Dagelijks bestuur

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Henk Borkhuis (penning-meester).

Leden

De vereniging telt ca. 850 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de secretaris. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2015 € 15,00

Erelid van de vereniging is mevrouw B.T. Groen.

Giften en schenkingen

Deze zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Frans van Oort, Gerard van Bruggen.

De redactie van De Zandloper is te bereiken op het e-mailadres van de eindredacteur: hanspost@worldmail.nl

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom.

De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen mag uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging Oud Ede.

Wilt u adverteren in De Zandloper dan gelieve u contact op te nemen met het bestuur van de Vereniging.

Productie van De Zandloper: Drukkerij Verloop, Alblasterdam
ISSN 1384-7090